

Topor István

A debreceni zsidó tanulók szegregációja 1921 – 1942 között

Munkám alapjául Karády Viktornak a magyar iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségeket vizsgáló tanulmánykötetét vettem (*Karády 1997, 15-55*). A szerző tanulmányában a zsidókkal szembeni szegregáció gyökereit kutatva megállapítja, hogy a zsidóság alulképvisellete a katolikus és – kisebb mértékben – a református intézetekben „már az első világháború előestéjén világossá vált, és a világháborúk között csak tovább mélyült” (*Karády 1997, 42*). Az 1920-as évektől kezdődően a zsidó érettségizőknek már csak tizedrésze látogatta a katolikus intézményeket, szemben a 19. század végi 50%-kal. Megállapítja, hogy ez a jelentős változás a katolikus intézményrendszer általános bezárkózásával magyarázható, amelynek célja, hogy a gyengébb felekezetet képviselő zsidóságnak a katolikus egyházba való betérési kísérletét lezárja. Egy másik tanulmányában a szegregáció tényét igazoló általános mutatók megalkotásának nehézségéről írva megállapítja, hogy a „legmegfelelőbb mutató ebben a kérdésben az lenne, ha néhány olyan várost vizsgálnánk meg, ahol az azonos szintű iskolák mindegyik típusa megtalálható volna (például állami, katolikus, protestáns)” (*Karády 1997, 275*).

Kutatásom célja az volt, hogy összegyűjtsem, és egybe vessem a debreceni adatokat a globális mutatók értékelésének eredményeivel. Forrásul a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött főnévkönyvek és évkönyvek szolgáltak. Debrecen szabad királyi városban 1930 és 1942 között egyaránt működött állami, református, katolikus és zsidó gimnázium. Így vizsgálódásaim a következő intézményekre terjedtek ki:

1. Debreceni Magyar Királyi Állami Fazekas Mihály Gimnázium
2. Debreceni Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma
3. Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma
4. Debreceni Dóczi Leánynevelő Intézet Leánygimnáziuma
5. Debreceni Kegyetanítórendi Calasanzi Szent József Gimnázium
6. A Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Debreceni Római Katolikus Leánygimnázium
7. Debreceni Zsidó Gimnázium.

A vizsgált időszakban a gimnáziumi tanulók számának alakulását az *1. számú táblázat* mutatja.

A számadatok képet adnak arról a debreceni sajátosságról, hogy az iskolapiac nagy szektorai közül itt – az állammal szemben – nagyobb súllyal szerepelnek a felekezeti iskolák. A „kálvinista Róma” állami gimnáziumaira nem jellemző a zsidó tanulók felülprezentáltsága. Sőt, az érettségizők számát mutató *2. táblázat*ot vizsgálva, akkor kiderül, hogy az 1930-31-es, az 1939-40-es és az 1941-42-es tanévekben nem volt egyetlen zsidó vallású érettségizője sem a Fazekas Mihály Gimnáziumnak, sem a Tanárképző Gyakorló

Gimnáziumának. Igaz, ez utóbbi intézménynek hiányosak az adatai. Hiányzik az 1938-39-es tanévből a IV, V és VIII. osztály; az 1939-40-es tanévből az V. és VI. osztály; az 1940-41-es tanévből a VI. és VIII. osztály; az 1941-42-es tanévből pedig a VIII. osztály főnévkönyve. Az adattal rendelkező osztályokban nem volt zsidó diák. Ez azt valószínű-

1. táblázat: A zsidó tanulók szám szerinti megoszlása Debrecen gimnáziumaiban (1930-1942)

Gimnázium	1930-31		1934-35		1937-38		1939-40		1941-42	
	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó
Fazekas Mihály	437	13	322	8	261	3	270	2	333	1
Tanárképző Gyakorló	–	–	–	–	–	–	140*	–	142*	–
Református Kollégium	857	13	756	3	783	–	698	–	620	–
Dóczy Leánygimn.	621	85	569	56	555	33	612	13	555	4
Szent József Gimnázium	717	19	746	24	816	35	608	16	449	8
Katholikus Leánygimn.	206	6	306	18	340	41	324	25	286	18
Zsidó Gimnázium	427	411	392	370	375	357	294	288	278	278
Összes	3265	547	3091	479	3130	469	2946	344	2663	309

*A főnévkönyv hiányos volta miatt nem teljes adat.

2. táblázat: A zsidó érettségizők szám szerinti megoszlása Debrecen gimnáziumaiban (1930-42)

Gimnázium	1930-31		1934-35		1937-38		1939-40		1941-42	
	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó	összes	zsidó
Fazekas Mihály	29	1	23	1	19	2	24	0	23	0
Tanárképző Gyakorló	–	–	–	–	–	–	18	0	–	–
Református Kollégium	64	4	55	1	47	0	71	0	56	0
Dóczy Leánygimn.	37	5	41	7	36	6	47	3	51	1
Szent József Gimnázium	70	3	50	2	90	2	83	2	38	0
Katholikus Leánygimn.	–	–*	26	1	29	4	34	5	21	0
Zsidó Gimnázium	48	46	47	42	35	31	39	37	35	35
Összes	248	58	242	54	256	45	316	47	224	36

* Ebben a tanévben még nem volt érettségiző osztály, mivel az intézmény csak 1926 szeptember 1-jével nyílt meg a VMK 56-644/1926.V.ü.sz. engedélyével

harmadosztályú kocsijában hernyósapkás, kaftános zsidók ülnek, akiknek szájukon habzik a jiddis – ez hát Árpád népe?»” (Gonda 1971, 201).

A Gonda által Ravasz püspöknek tulajdonított mondat inkább anekdotikus elemet sugall. Karády Viktor is egyetértett velem abban¹, miszerint nehezen elképzelhető, hogy református püspök harmadosztályon utazott volna.

Adatok igazolják, hogy az ő püspökségétől kezdve a nagyhírű református kollégium kapui bezárultak a zsidó diákok előtt. Fontos tény az is, hogy a Református Kollégium Gimnáziumának igazgatói székében az a vitéz Bessenyei Lajos dr. ült, aki 1920-21-ben az Ébredő Magyarok vezére volt a városban, majd 1944 márciusának végén Debrecen főispánjaként főszerepet játszott a város több mint tízezer zsidójának deportálásában. Az 1937-38-as tanévtől egyetlen zsidót sem vettek fel a tanintézetbe.

Ugyanettől a tanévtől kezdődően a Dóczy Református Leánygimnáziumban is folyamatosan csökkent a zsidó tanulók száma. 1937-38-ban 6, 1939-40-ben három, 1941-42-ben már csak egy zsidó vallású lánytanulója volt a gimnáziumnak.

Karády Viktor a fehérterrortól kezdődő antiszemita megkülönböztetések terjedésével hozza összefüggésbe a debreceni zsidó gimnázium felállítását (Karády 1997, 44). Haas Imrének, az iskola tanárának a gimnázium 1930-31 évi értesítőjében megjelent cikke is az antiszemita hangulat erősödésével magyarázza az intézmény létrejöttét.² Gonda szerint az 1920-21-es tanév végén a gimnáziumot a helyi hitközség minden előzmény nélkül hozta létre, miután egy szemtanú megállapítása szerint mintegy százharminc zsidó diákot „helyszűke” ürügyén nem vettek fel a helyi középiskolákba. Dr. Gutfreund Sándor³ ügyvéd mozgalmat indított önálló zsidó gimnázium létrehozására. A debreceni hitközség is magáévá tette az ügyet, és kérelemmel fordult az akkori közoktatásügyi miniszterhez, Haller Istvánhoz. A fajvédő hírében álló miniszter azonban határidő túllépésre hivatkozva nem adta meg az engedélyt. A zsidó gimnázium felállítására tett kísérlet az asszimiláns debreceni zsidó körökben is elutasításra talált. A gimnáziumban veszedelmet, a gettóhoz való visszatérést látták. Az ellenzők élén Lefkovits Arthur ékszerész és dr. Freund Jenő ügyvéd állt. A miniszterhez írt levelükben azzal érveltek, hogy a zsidó gimnázium „elkülönülésre fog vezetni és a zsidó ifjaknak a magyarságba való asszimilációját gátolni fogja” (Gonda 1971, 121-122). Több keresztény társadalmi szervezet is ellenezte a zsidó gimnáziumot. Egyenesen a kormányhoz fordultak a zsidó iskolaügy fejlesztése ellenérvelve. Ekkor Sándor Pál zsidó országgyűlési képviselő karolta fel a gimnázium ügyét, és az ő segítségével sikerült engedélyt szerezni az iskola megnyitására. Igaz, már nem Haller volt a közoktatási miniszter, hanem Vass József. A miniszter azzal győzte meg az antiszemita hangoskodókat, hogy megígérte: az új zsidó gimnázium állami felügyelet alatt fog működni. Az ő engedélyével 1921. szeptember 1-jén nyitotta meg kapuit a gimnázium, és 1944 márciusáig, szinte a deportálások megkezdéséig mű-

1 Karády Viktor 1999. szeptember 2-án hozzám írt levelében írja: „...az anekdota Ravaszról valahol sántít: nem igen lehet feltételezni, hogy a főrendiház tagja a vasúton harmadosztályon utazott volna...”.

2 Haas Imre *Hogyan született meg a debreceni zsidó reál-gimnázium?* Megjelent az iskola alapításának tíz éves évfordulóján. „Erős antiszemita hangulat a világháborút követő időben. Az a vészír, hogy a középiskolákban is numerus clausust állítanak fel, valamint a felekezeti gimnáziumok, rossz gazdasági viszonyok miatt kénytelenek voltak megszüntetni a párhuzamos osztályokat. 1919 szeptemberében 400 zsidó diák előtt zárultak be a középiskolák kapui. Ekkor született meg a gondolat dr. Gutfreund Sámuelben, hogy meg kell teremteni a zsidó gimnáziumot.”

3 Haas Imre dr. Gutfreund Sámuel írt, Gonda viszont dr. Gurfreund Sándort említ munkájában.

ködött (*Gonda 1971, 121-122*). Tanulólétszáma a rendelet értelmében évenként egy-egy osztállyal növekedett, első érettségiző osztálya az 1928-29-es tanévben tett vizsgát. A gimnázium a debreceni zsidó diákok nagy részének biztosított tanulási lehetőséget, de az ország különböző pontjairól is fogadott tanulókat, az intézmény összes tanulói létszámának negyven százalékát ők adták. Az 1930-31-es tanévtől kezdve azonban fokozatosan csökkent a tanulók száma. Ez részben demográfiai okokra vezethető vissza, hiszen a zsidó családokban is a 2-3 gyermekes családmodell vált népszerűvé. A zsidótörvények életbe lépésétől kezdődően a létszámcsökkenés felgyorsult. Ezt igazolják a létszámadatok is: 1937-38-ban 357 fő, 1939-40-ben 288 fő, míg 1941-42-ben már csak 278 diák tanult az intézményben.

A gimnázium keresztény tanulókat is fogadott, bár az összlétszámhoz viszonyítva számuk viszonylag alacsony. 1937-38-ban 18 keresztény (11 református és 7 katolikus) diák járt ide, és még az 1939-40-es tanévben is volt 6 keresztény tanulója. Az 1941-42-es tanévben viszont mind a 278 tanuló zsidó vallású volt.

Összegzésként megállapítható: míg a globális mutatók szerint a zsidó érettségizők aránya az állami gimnáziumokban túlprezentált volt a katolikus, protestáns és más felekezeti iskolákkal szemben, Debrecen állami gimnáziumaiban jelenlétük alulprezentált. Ugyancsak ellenkező előjelű folyamat figyelhető meg a felekezeti iskolák tekintetében. Országos szinten a vizsgált időszakban a katolikus gimnáziumokban folyó szegregáció erősebb volt a protestánsnál, ám Debrecenben ez a folyamat is fordított. Itt a református iskolákban tanulni szándékozó zsidó diákokkal szemben jobban érvényesül a kirekesztés, mint a katolikus gimnáziumok esetében. Végül az is sajátos vonás – a globális mutatókkal szemben –, hogy a zsidó tanulók nagyobb része számára a középfokú oktatást a városban működő zsidó gimnázium biztosította.

Források, bibliográfia

- A Magyarok Nagyasszonyáról Nevezett Debreceni Római Katolikus Leánygimnázium főnévkönyvei és értesítői
 Debreceni Dóczy Leánynevelő Intézet Leánygimnáziuma főnévkönyvei és értesítői
 Debreceni Kegyeztanítói Calasanzai Szent József Gimnázium főnévkönyvei és értesítői
 Debreceni Magyar Királyi Középkolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziuma főnévkönyvei és értesítői
 Debreceni Református Kollégium Gimnáziuma főnévkönyvei és értesítői
 Debreceni Zsidó Gimnázium főnévkönyvei és értesítői
 Gonda, Moshe Eljahu, 1971. A debreceni zsidók száz éve. Tel Aviv
 Karády Viktor, 1997. Felekezeti státus és iskolázási egyenlőtlenségek. In Karády Viktor Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867-1945). Budapest, Replika Kör, 15-57.
 Magyar Királyi Állami Fazekas Mihály Gimnázium főnévkönyvei és értesítői
 Zsidótörvények és életfeltételek a szociális jelzők tükrében. In Karády Viktor Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Budapest, Cserépfalvi Kiadó, 1997. 275-322.